

Literatura de la migració, literatura i migració

A partir d'alguns exemples de novel·les recents, l'autor defensa la necessitat d'adoptar una perspectiva ètica, honesta, a l'hora d'escriure sobre temes delicats i que concerneixen el dolor dels altres.

Per **Daniele Comberiati**

Per parlar de l'anomenada *literatura de la migració*, una fórmula complexa i que a Itàlia s'ha utilitzat sovint com a alternativa o en associació amb la de la derivació anglosaxona *literatura postcolonial*, crec que convé partir d'un exemple concret, que també servirà per eliminar els malentesos que la definició podria generar.

A principis del 2020, un text de l'escriptora nord-americana Jeanine Cummins va suscitar diverses controvèrsies

als Estats Units i a Mèxic. Es tracta de la novel·la *American Dirt*, que es va presentar com un dels possibles fenòmens literaris de l'any, després de rebre diverses crítiques positives d'autors i periodistes de la talla de Stephen King, Don Winslow i John Grisham. Els drets sobre la pel·lícula inspirada en l'obra es van vendre fins i tot abans que es publicés el llibre, i és notori que l'autora hagi rebut un avançament al voltant d'un milió de dòlars. Tot i això, la novel·la va provocar una sèrie de controvèrsies que, al



Programa d'Oprah Winfrey sobre la novel·la *American Dirt*, de Jeanine Cummins.

meu parer, reflecteixen bé el complex tema de la legitimitat literària pel que fa als assumptes migratoris. El llibre explica la història d'una dona mexicana que intenta que el seu marit es trobi als Estats Units amb el seu fill petit després que els narcotraficants li hagin assassinat la resta de la família. *American Dirt* planteja diversos dilemes ètics al públic lector: en primer lloc, Mèxic sembla un «paradís habitat per diables», tal com alguns escriptors del nord d'Europa havien descrit la Itàlia meridional als segles XVIII i XIX, mentre que els Estats Units són la «terra d'esperança», en línia amb un tipus de narració força antiquada i coneguda. L'autora ha estat acusada d'apropiacionisme cultural i d'arribisme literari per construir un *best-seller*, i el fet que sigui una nord-americana blanca ha contribuït a la controvèrsia. Altres declaracions posteriors de Jeanine Cummins també han resultat ser, si més no, imprudents: per exemple, quan, a fi d'autoanomenar-se «latinx», va afirmar, *urbi et orbi*, que té una àvia porto-riquenya, i això

va provocar la ira de l'escriptora xicana Myriam Gurba, que la va titllar d'hipòcrita. Fet i fet, en una nota del llibre, la mateixa Cummins va deixar ben clara aquesta idea: «Em preocupava que com a no mexicana hagués d'escriure un llibre l'acció del qual s'ubicava gairebé exclusivament a Mèxic, i només entre protagonistes migrants. M'hauria agradat algú més fosc que jo per escriure-ho». Ara bé, hi ha un petit detall: fa dècades i dècades que els escriptors i les escriptores mexicans, centreamericans i xicans tracten sobre aquest tema; en escriure això, Cummins demostra que no s'ha documentat mai sobre l'assumpte. Tanmateix, la polèmica que ha generat el llibre també ha tingut, de retop, conseqüències positives. Potser la més evident va ser que Oprah Winfrey, que havia recomanat el llibre des del primer moment, com a resposta a les pressions d'autors xicans va decidir convidar-ne alguns al seu programa, per donar espai a una discussió sobre el llibre amb un punt de vista diferent.

«Es pot escriure sobre tot, però afortunadament, afegiria, no sobre tot de la mateixa manera.»

El problema, per descomptat, no és l'origen de l'autora, ni el color de la seva pell. Qualsevol persona ha de tenir l'oportunitat d'escriure sobre el tema que vulgui, sempre que la perspectiva sigui honesta i explícita. Però quan Cummins diu que vol donar la paraula a aquells que no l'han tingut mai, no tan sols ignora la literatura —entre altres coses, de gran qualitat— que hi ha hagut abans, sinó que insinua que aquests migrants necessiten, ho vulguin o no, un portaveu occidental. I amb aquesta actitud respon *de facto* a la pregunta retòrica de Gayatri Spivak en el seu conegut assaig *Can the Subaltern Speak?*: no, per a Cummins el subordinat no pot parlar i els migrants mexicans necessiten una escriptora nord-americana per ser escoltats.

Quan es tracten temes delicats com la migració d'adults i menors, els escriptors, tot i que tenen dret a expressar-se, haurien de documentar-se adequadament per no reforçar, fins i tot involuntàriament, els estereotips ja existents, perquè és precisament d'aquests estereotips que neix el racisme.

Un cas similar en la tipologia, però amb un efecte diferent, va ocórrer fa uns anys a Itàlia. L'escriptora Jhumpa Lahiri, guanyadora del premi Pulitzer, va publicar directament en italià el llibre *In altre parole*, una col·lecció d'articles que van aparèixer anteriorment a la revista *Internazionale*. Com que he treballat en la literatura de la migració durant uns quants anys, confesso que quan va sortir el llibre de Lahiri vaig sentir diverses reticències a llegir-lo. Tenia els prejudicis habituals del cas: m'imaginava que un escriptor dels Estats Units (per tant, d'un sistema cultural i econòmic més avançat que l'italià, en la classificació del capitalisme actual) descriuria Itàlia i Roma en el mode *clàssic* dels escriptors del nord del món: un país i una ciutat caòtics, violents, incomprensibles, però fascinants i poblats per gent afectuosa. Sincerament, no volia llegir aquest tipus de coses. Però en realitat el llibre és ben diferent: més enllà del gust personal, Lahiri explica les dificultats de relacionar-se amb un *altre* idioma, motiva el seu interès i la seva passió per Itàlia i, en el text, el punt de vista és sempre explícit i honest.

Mai no intenta donar la veu a altres persones. Ella és la protagonista dels seus informes, i al lector i a la lectora no se'ls enganya mai.

Pel que fa a l'escriptura postcolonial italiana, és a dir, les produccions d'escriptors i escriptores originàries de les antigues colònies, un element important d'aquest discurs sobre l'*ètica* de l'escriptura es pot remuntar fins al 2008, any en què diversos escriptors italians blancs, sense relació directa amb el colonialisme, van publicar novel·les que tracten sobre qüestions colonials, de gènere i postcolonials. Aquest any dos escriptors més aviat coneguts, Carlo Lucarelli i Enrico Brizzi, van publicar novel·les que analitzen aquell període i les seves conseqüències sobre la Itàlia actual. La primera lectura de *L'ottava vibrazione*, la novel·la de Lucarelli ambientada a l'Eritrea colonial de finals del segle XIX, va ser impactant per a mi. El llibre s'obre amb una violació d'una jove eritrea per part d'un soldat italià. Em vaig preguntar immediatament: aquest tipus d'escenes no corren el risc de perpetuar l'estereotip d'una Eritrea només passiva i objecte de la violència italiana? En realitat, entre Eritrea i Etiòpia hi va haver diversos moviments de resistència al colonialisme, tal com s'explica a *The Shadow King*, l'obra de Maza Mengiste publicada el 2019. A la novel·la de Lucarelli, de fet, hi ha més coses: la violència patriarcal i la hipocresia d'alguns italians d'esquerra, però també les aliances entre comunistes i eritreus contra el poder central. Igual que a la novel·la d'Enrico Brizzi, una ucronia que imagina una Itàlia del 1960 encara feixista i perillósament semblant a la Itàlia de Berlusconi: el problema no és només la reflexió sobre el passat, sinó les conseqüències que aquest passat té avui sobre nosaltres, pel que fa a les relacions de gènere, raça i classe.

A més, aquestes novel·les *dialoguen* mitjançant agraïments explícits, referències i citacions, amb els textos de les escriptores postcolonials de llengua italiana, en particular Igiaba Scego i Cristina Ali Farah. Per descomptat, els textos d'aquestes dues autores, especialment *Madre piccola*, de Cristina Ali Farah —en què també hi ha una investigació lingüística rigorosa i profunda des d'un punt de vista



La batalla d'Adua (1896), que va marcar el final de la política colonial a Itàlia, és un dels escenaris de la novel·la *L'ottava vibrazione*, de Carlo Lucarelli.

expressiu—, són més complexos i menys comercials, però juntament amb les obres de Lucarelli i Brizzi formen un corpus, certament no homogeni i en alguns aspectes qüestionable, de la literatura postcolonial italiana. Que dos escriptors blancs famosos parlin de les colònies italianes i ho facin prenent com a punt de referència obres menys conegudes d'escriptores postcolonials podria semblar una apropiació indeguda, i potser d'alguna manera ho és. Però també és, si es vol veure d'una altra manera, el signe que alguna cosa està canviant, que es poden posar en dubte les relacions de poder, també les culturals. De la mateixa manera, els escriptors i les escriptores mexicans, xicans i centreamericans poden provocar un canvi en la descripció estereotipada dels migrants. O, com a mínim, aquests escriptors poden esquarterar el pedestal on s'ha col·locat un llibre sobre els migrants mexicans francament mal documentat, i mostrar-ne un punt de vista diferent. I poden deixar clar que, com en el cas d'*American*

Dirt, no és suficient que un llibre sigui una novel·la d'èxit per afrontar sincerament el tema migratori.

Per tornar al discurs amb què he iniciat aquest article i adoptar el concepte d'*ètica* de l'escriptura, cal afegir un element. Evidentment, escriure no pot ser només autobiogràfic. Ho hem vist a Itàlia, per exemple, en el cas de *Gomorra*, de Roberto Saviano, que va acabar banalitzant les representacions de Nàpols i els voltants amb imatges de *camorra* i violència (i és el dany que pot produir una posició com aquesta). Saviano, com a testimoni directe del que va escriure, no es podia contradir: el seu Nàpols s'havia encavalcat amb el Nàpols real, fins al punt de dificultar-ne qualsevol representació alternativa. Tanmateix, cal una escriptura *ètica* i acurada, sobretot quan es tracta de temes delicats i del patiment i el dolor dels altres. Per tant, es pot escriure sobre tot, però afortunadament, afegiria, no sobre tot de la mateixa manera. ●